

BATI ve İSLÂM DÜNYÂSINDA EFLÂTUN KANUNLARI

Y. Doç. Dr. Fahrettin OLGUNER

İslâm Düşüncesi'nin fikrî kökleri ve bunlar arasında bilhassa Batı (Yunan) Felsefesi'nin İslâm Düşüncesi üzerindeki tesirinin dozu, bir problem olarak, henüz canlılığını korumaktadır.

Batı dünyasına mensup araştırmacılara; "İslâm Düşüncesi, İlkçağ Batı (Yunan) Felsefesi'nin bir kopyasından, bir adaptesinden ibârettir." dedirtecek sebepler, aldatıcı da olsa, yok değildir. Fikir ve kültür târihi ile meşgûl olan kaynaklarımızda Batı'ya âid pek çok eserin isminden söz edilir. Söz gelimi birer felsefe târihi olan İbn Kiftî ve İbn Ebî Üsaybia'nın "Tabakât" kitaplarında, Eflâtun'a âid eserlerin hemen hepsinin, hattâ birçok ilâvelerle de birlikte, isimlerinin yer aldığı görülür. Öte yandan ismini ilim ve düşünce târihine kaydettirmiş bulunan felsefe, kelâm, tasavvuf... ve benzeri sâhalardaki çeşitli ilim ve fikir adamlarımızın büyük bir çoğunluğu, kendilerinden önce yaşamış, ilim ve felsefe vâdisinde söz söylemiş, ismini "hakikat arayıcısı" listesine yazdırtmış bulunanların ekserisini; "...büyük yol gösterici, büyük üstâd..." diye zikretmişlerdir. Bu tavır ve hareketlerin ise fikir ve düşünce sâhalarında araştırma yapan yeni devrin insanına; "İslâm Dünyasındaki fikir adamları, kendilerinden önce gelenlerin hemen bütün eserlerini okumuş, oraldaki fikirleri aynen almış ve bu fikirlerin sahiplerini de (aşılmaz ve hattâ ulaşılmaz) birer üstâd olarak kabûl etmiş bulunmaktadırlar." dedirtmesi ve kendilerini bu türlü intibâlara sevketmesi, bir bakıma, tabii ve normal görünecektir.

Şu var ki: İslâm Düşüncesi'ni yalnızca "filozof" ünvanını almış ve sayıları oldukça sınırlı bir grubun eserlerinde aramamak icâbeder. İslâm Düşüncesini, yalnızca saf felsefe eserlerinde ve bu isim altında yazılmış bulunan kitaplarda değil, kanâatimizce, onu, İslâm Dünyasında; edebiyât, kelâm, tasavvuf ve hattâ sırf dîni bir çerçevede mütâlâ edilen fıkıh, tefsir... ve benzeri sâhalarda kaleme alınmış bulunan eserlerin içinden de bulup ayıklamak zarûreti vardır. Meselâ, felsefenin ahlâk alanında en büyük problemlerinden birini teşkil eden "iyilik ve kötülük" kavramları ile bunun nasıl bilinip kavranacağı meselesi, aynı zamanda İslâm Dünyasındaki en büyük fıkıh meselelerinden birini teşkil etmiş ve meseleye bakış açısı, fıkıh ekollerinin ayrışıklarını belirleyen esaslar arasına girmiş bulunmaktadır. Gazâlî (Ebû Hâmid), ilk bakışta bir filozof olarak görülmez. Kendilerini sünnete

daha çok bağılı hissedeni dîni çevrelerde o, filozofların düşmanı ve felsefeye en büyük darbeyi indirmiş bir kişi olarak tanınır. Gerçekte ise Gazzâlî, asırlarca sonra Batı'da İ. Kant'ın yapacağı şeyi yapmış olan büyük bir düşünce adamıdır. Ne var ki açtığı çığır, yanlış bir yolda tıkanıklığa sebep olmuştur.

İslâm Dünyasında yetişen fikir adamlarının hakîkate bakış açısı, Batılılardan oldukça farklıdır. Fikir adamlarımıza göre hakikat; açık, seçik, kesin ve dolayısıyla de târîhîdir. Sağ duyu sâhibi herkesin bunu bulup yakalaması, tabii ve hattâ zarûrîdir. Onların bu kanâati İslâmın bizzat kendisinden neş'et etmektedir. Zîrâ, İslâm'a göre Hz. Âdem, insan soyunun ilki olduğu kadar, külli hakîkati bilenlerin de ilkinin teşkil ve temsil eder (1). Hakîkatin nesilden nesile intikâli, ilâhî irâdenin tabii bir tecellisi olarak görünür. Ne var ki, insan topluluklarındaki çeşitli karışıklıklar, zaman zaman bu ezeli hakîkatin örtülmesine, onun bir sır perdesi altına sokulup saklanmasına sebep olmuş ve olmaktadır. İşte, filozof, hakîm ve peygamber ünvanları ile gelen gözü ve gönü açık kimselerin yaptığı, zamanla ve çeşitli sebeplerle gölgelenip sır perdesi altına girmiş bulunan ezeli hakîkatin üzerindeki bu perdeyi kaldırıp onu bütün topluluklara göstermekten ibârettir. Dolayısıyla, bunun belli kimselerin tekelinde bulunması mümkün değildir. İşte, temelde bu türlü bir kanâatin yattığı bir medeniyet içinde doğan ve bu havayı teneffüs ederek yetişen fikir adamlarının, kendilerinden önce gelmiş ve hakikat yolunda belli bir mesâfe ve merhale katetmiş bulunan kimselere karşı hürmet göstermesi, hangi millet ve medeniyetten olursa olsun, onlar için sevgi ve muhabbet beslemesi ve kendilerine "üstâd" gözü ile bakması son derece tabii ve hattâ sâhibi ve mensûbu buldukları imân ve irfânın zarûrî bir neticesi olmaktadır.

İşte, İslâm Dünyasında yetişen ilim ve düşünce erbâbının "geçmiş" karşısındaki tavırlarını bu açıdan ele alıp değerlendirmek mecbûriyeti gözden uzak tutulmamalıdır. Şu var ki; ilim ve düşünce adamlarımızın "geçmiş" karşısındaki bu tavırları, kendileri için; "geçmiş önünde her türlü tenkiden uzak, kayıtsız-şartsız, tam ve mutlak bir boyun eğme" tarzında değerlendirilmemelidir. Gerçi, (Gazzâlî gibileri bir yana bırakılırsa) ilim ve düşünce adamlarımızın "geçmiş"e karşı sert tenkidli tavırlarına pek rastlanmaz. Zâten bu türlü bir hareket, onların başlangıçta bağlandıkları temel prensibe aykırı düşerdi. Bundan dolayıdır ki onlar, "geçmiş" karşısında "sert tenkid" ile "mutlak kabûl" arası "dengeli bir tavır" alabilmek için, geçmişini red ve tenkid yerine onu kendi fikir ve düşüncelerine uygun ve paralel bir tarzda tefsir, te'vil ve yorumlama yoluna gitmiş ve kendilerine intikâl etmiş bulunan cümlelere, âdetâ, kendi fikir ve görüşlerini ifâde ettirtmiş bulunmaktadırlar. İşte Fârâbî'nin, önce Eflâtun ve Aristo gibi birbirine oldukça zıd iki filozofun fikirlerini aynı potada eritip sonra da ortaya çıkardığına inandığı ortak hükümleri İslâm'ın inanç ve akideleri ile uzlaştırmaya yönelen gayretleri,

1- (Allah, Âdem'e bütünü ile isimleri öğretti... Kur'an 2/31).

bizce, bu türlü bir kabûl ve kanâatin sonucudur. Meseleye bu açıdan bakılınca da İslâm Dünyâsı'ndaki fikir ve düşünce târihinin araştırılıp ortaya konulmasında bugünkünden daha farklı hükümlere varılacağı kesindir.

Geçmişe âid fikirler, elbette ki oradan intikâl eden eserlerde bulunur. Bu eserleri bilmek ve görmek demek, içindeki fikirleri bilmek ve görmek demektir. Gerçek bu olduğuna göre Batı (Yunan) düşüncesine âid yüzlerce eserin ismini veren İslâm mütefekkirlerinin, o eserlerin muhtevâlarını görmüş ve bilmiş olmaları da tabii ve hattâ zarûrî olmak icâbeder. Esâsen hâdiseye de bu açıdan bakılmaktadır. Söz gelimi İslâm Felsefesi sâhasında pek çok eser vermiş bulunan Abdurrahman Bedevî de "Yunan Felsefesinin İslâm Dünyâsına İntikâli" (2) adlı eserini bu düşünce altında kaleme almış ve Yunan Felsefesine âid olup isminden söz edilen her eseri, İslâm Dünyâsına intikâl etmiş gibi göstermiştir. Söz gelimi bu eserin Eflâtun ile ilgili bölümünde o, "Eflâtun'un İslâm Dünyâsına İntikâl Eden Eserleri" başlığı altında, klasik kaynaklardan İbnü'n-Kedîm ile İbn'ül-kıfî'nin eserlerinden, ilgili sahifelerindeki listeleri harfi harfine alıp aktarmıştır. (3) Bedevî, bu iki listede zikredilen eserlerin gerçekten İslâm Dünyâsına geçip geçmediğini münâkaşa etmek bir yana, bu iki liste arasındaki farkın ne olduğunu ve nereden doğduğunu söylemeye bile lüzûm hissetmemiştir. (4) Oysa, meselâ Öklides'e âid olan "Geometrinin Temelleri" bile kaynaklarımızda Eflâtun'a mâl edilmektedir.

Bize göre bir eserin isminden bahsetmekle o eseri tanımak ve hele onun içindeki fikirlerden faydalanmak birbirinden ayrı şeylerdir.

İşte, Batı Felsefesinin İslâm Düşüncesi üzerindeki te'sirini ve bunun dozunu ta'yin ve tesbit edebilmek için, her türlü peşin hükümden uzak ve fakat, yukarda işaret ettiğimiz ince, ince olduğu kadar da önemli bulunan hususları göz önünde tutarak târihe mâl olmuş kayıtları yeniden gözden geçirmek, her söylenmiş sözü dikkate almak ve ancak, bunların hepsini iyi bir elekten geçirip süzmek lâzımdır. Bu yapılmadıkça, bu vâdide verilecek umûmî hükümler eksik ve kusurlu kalmaya her zaman mahkûm olacaktır. Muhterem Prf. Dr. Nihat Keklik Bey, gerek doğrudan doğruya yaptığı çalışmalarla, gerekse idâresini üstlendiği doktora ve benzeri faaliyetleri bu yöne sevk etmekle yurdumuzda bu çığırını açmış bulunmaktadır.

Burada incelemesini sunacağımız eser, yukarda belirttiğimiz esaslar çerçevesinde, Eflâtun'un "Kanunlar" isimli eserinin İslâm Dünyâsında nasıl ve ne derece tanınıp bilindiğini gösterecektir.

2- A. Bedevî, La Transmission de la Philosophie Grecque au Monde Arabe, Paris, J. Vrin, 1968.

3- A. Bedevî, a.g.e. sh. 35-36.

4- Müellif burada sadece Eflâtun'a atfedilen sahte eserler bulunduğunu söylemekle yetinir.

Eflâtun'a âid eserler arasında Kanunlar, İslâm Dünyâsınca en çok sözü edilen kitaplardan biridir. Kaynaklarımız arasında onu ilk zikreden İbn Cülcül'dür ve ondan "Kitâbü'n-Nevâmis" diye söz eder. (5) İbnü'n-Nedim, Müntehâb, Şehristânî, İbnü'l-Kiftî ve Fârâbî de aynı ismi kaydederler. Üsaybia, eserin ismini verirken ayrıca onun bölümlerini de söyleyerek; "Felsefe Hakkında Oniki Bölüm-den ibâret olan- Kitâbü'n-Nevâmis" der. (7)

Kaynaklarımız, Eflâtun'un siyâset alanındaki eserlerinden bahsederken farklı isimler de vermektedirler. Söz gelimi Mesûdî bir münâsebetle "Kitabü's-Siyâseti'l-Medeniyye" diye Eflâtun'a bir kitap atfetmektedir. (8) Bu ifade ise, Eflâtun'un siyaset alanında yazdığı; Kanunlar, Devlet, Devlet Adamı adını taşıyan üç eserin ayrı ayrı her birine karşılık olabilir ve burada hangisinin kasdedildiğini anlamak imkânı yoktur. Demek oluyor ki burada birçok karışıklıkların yapıldığı muhakkaktır.

Her şeye rağmen burada kaynaklarımızın çoğunun, sözünü ettiği eser, Eflâtun'un en hacimli eseri bulunan Kanunlar isimli kitabıdır.

Batı'da D. Laérce, Eflâtun'a âid kitaplar arasında Kanunlar'ı, kendi kaynağı olan Thrasyll'e listesine dayanarak zikretmektedir. (9) Kaynak, eserin oniki bölümden meydana geldiğini belirtmektedir 10

Modern araştırmalarda bu esere farklı açılardan bakılmaktadır. Söz gelimi E.

Modern araştırmalarda bu esere farklı açılardan bakılmak'adı. Söz gelimi E. Zeller ve L. Robin onu sıhhatli eserler içinde sayarlar. (11) K. Vorlaender, Aristoteles'in şehâdetine mazhar oldu diye onu sıhhatli eserler listesinin başına koyar. (12) E. Bréhier ise onun, Eflâtun'un sağlığında tamamlanmadan kaldığını ve Eflâtun'un ölümünden sonra neşredilmiş bulunduğunu söyler. (13)

5- İbn Cülcül Tabakât, 12.

6- İbnü'n-Nedim Fihrist, 246.

.....? Müntehâb, 7a

Şehristânî, el-Milel, III/5

Fârâbî, Felsefetü Eflâtun, 21

7- İbn Ebî Usaybia, Uyûn, I/53

8- Mesûdî, Mürüccü'z-Zehab, I/297, II/159

9- D. Laérce, des Philosophes, I/179, 182

10- D. Laérce, des Philosophes, I/181

11- E. Zeller, History, 137

L. Robin, La Pensée, 216-217

12- K. Vorlaender, F. Târîhi, I/109

13- E. Bréhier, Histoire, I/89

Büyük bir ihtimalle eser, daha doğrusu iri gövdesinin büyük kısmı, Eflâtun'a âid bulunmaktadır ve kaynaklarımızın dikkatini, şöhretine uygun bir tarzda, üzerine çekmiş ve kendi adından bolca bahsettirmiş görünmektedir.

Kaynaklarımıza fazlaca malzeme sağlamış gibi görünen bu eserin muhtevâ olarak bilinip bilinmediğini, biliniyorsa bilinişin ne derece olduğunu anlamak için kaynakların onun hakkındaki ifâdelerine biraz daha yakından bakmak icâb ediyor.

Kaynaklarımız, ismini çokca zikrettikleri gibi Kanunlar'ın muhtevâsına da pek geniş yer ayırır ve "onun içinden" kaydı ile pek çok şey naklederler. İbn Cülcül; "Eflâtun, Kanunlar'ında Asklepios ile ilgili bazı hikâyeler anlatır." der ve bunları eserine kaydeder. (14) Ayrıca kaynağımız bu hikâyeleri akla uygun bulduğunu da belirtir. (15) Kanunların kaç bölüm olduğunu (isâbetli bir tarzda) belirten kaynağımız Üsaybia da Kanunlar'da Asklepios'dan, onun keşif ve kerâmetlerinden bahsedildiğini söyler. (16)

Kanunlar'ın fikir yönüne temas eden Şehristânî, orada şu fikirlerin açıklandığını belirtir: Eşyâ, kendisini meydana getiren bir yapıcının (Tanrı'nın) varlığına delâlet etmektedir. Tanrı'nın bilgisi, dedüksiyon, endüksiyon... gibi metodlara, örnek, benzer... gibi vâsitalara dayanmayan bir bilgidir. Tanrı, âlemi nizamsızlık-tan nizâma ibdâ eyledi. Mürekkep olan herşey, çözümlenip yok olmaya mahkûmdur. Âlemin başlangıcında zaman yoktur. O, başka bir şeyden ibdâ edilmiş de değildir. (17)

Şimdi, Kanunlar isimli dialogun muhtevâsı ile ilgili olarak verilen bu bilgiler üzerine biraz eğilirsek şunları görürüz: Burada Asklepios motifi kaynaklarımızın fazlaca ilgisini çekmiş bulunuyor. Eflâtun, gerçekten Asklepios'dan sık sık söz eder. (18) Şu var ki, dip notlardan da anlaşılacağı üzere, Eflâtun'un Asklepios ile ilgili fikir ve sözleri Kanunlar'da değil, öteki eserlerindedir. Hattâ, işin garip tarafı da odur ki Eflâtun, Kanunlar isimli kitabında Asklepios'dan hiç söz etmez. O, Asklepios ismini bu eserinde bir kerecik bile anmış değildir. Buradan, kaynaklarımızın, Kanunlar bir yana, Eflâtun'un içinde Asklepios'dan bahsettiği öteki dialoglarını da nasıl ve ne derece tanıdıkları hakkında kolayca bir hüküm çıkarılabilir.

14- İbn Cülcül, Tabakât, 12

15- İbn Cülcül, Tabakât, 12

16- Üsaybia, Uyûn, I/16

17- Şehristânî, el-Milel, III/5

18- Eflâtun, République, III/405 d-e 406c, 408a-c, X/599c

" , Phaidros, 270c

" , Protagoras, 311b

" , Banquet, 186e

" , İon, 530a

Ayrıca, işin daha dikkat çekici yanı şu ki; kaynaklarımızın Eflâtun'a atfettiği bu türlü Asklepios hikâyeleri, Eflâtun'un Asklepios'dan bahsettiği öteki eserlerinde de yoktur. Şu halde kaynaklarımızın naklettiği bu hikâyelerin kaynağı Kanunlar dialogu olamayacağı gibi, Eflâtun'un başka bir dialogu da olamaz. Kısacası bu hikâyelerin kaynağı Eflâtun olamaz.

Meselemiz bu hikâyelerin kaynağını bulmak olmadığına göre, bir daha belirtelim ki burada bizim için ortaya çıkan netice şudur: Bu hikâyeleri Eflâtun'a atfeden kaynaklarımız, anlaşıyor ki, Eflâtun'un ne Kanunlar'ını, ne de öteki dialoglarını tanımaktadırlar. Şu halde Eflâtun'a isnâdedilen bu hikâyeleri kaynaklarımız başka kaynaklardan; "Eflâtun'dan naklediyoruz" diyen kaynaklardan almış ve dolayısıyla onların gerçek olmayan sözlerine kanmış bulunmaktadırlar. Öyleyse hatâ, kaynaklarımızın kaynaklarında aranmalıdır. Ne var ki; bu hatâyı başkalarına yüklemek, kaynaklarımızın Eflâtun'u ve eserlerini iyi ve doğru olarak tanımalarına yardımcı olamaz.

Şehristânî'nin, yukarda temas ettiğimiz fikirlerine gelince: Kanunlar dialogu ile ilgili olarak bunların daha doğru ve isâbetli olduğunu belirtmeliyiz. Kanunlar dialogu, gerçekten de, şehir hayatının, ferd ve cemiyet olarak, kâidelerini ta'yin ve tesbit etmeyi hedef almış bulunmaktadır. Bu hedefe uygun olarak da Eflâtun, içtimâî bir müessese olarak dinden, dinî tavır ve hareketlerden de bahseder. Söz gelimi insanın vazîfelerinin ta'yin ve tesbit edildiği sırada insanın Tanrı'ya, daha doğrusu tanrılara karşı vazîfeleri (IV/716e...) gösterilir. Yine içtimâî bir tavır olarak suçlardan söz edilirken tanrıların varlığını inkâr suçları (X/885e...) tahlil edilir. Bu mesele Eflâtun'u, meselenin tabîî seyri içinde, tanrıların varlığını inkâr edenleri redde (X/888d...) ve tanrıların varlığını isbâta (X/891b...) sevkeder. İşte bu arada Eflâtun, eşyanın terkîbinden, onun çözülüp bozulmasından ve onu meydana getirici üst (metafizik) sebeplerden söz eder. Bunlar da bizi, Şehristânî'nin bu mevzûdaki nakillerinin doğru olduğu hükmüne götürür. Ancak, Şehristânî'nin naklindeki; Allah'ın selb yoluyla; örneksiz ve benzersiz olarak bilmesi, O'nun âlemi nizamsızlıktan nizâma sokması.. gibi fikir ve ifâdeleri çeşitli tefsirlere yol açan şeylerdir. Meselâ, "ibdâ" kavramı ile "nizamsızlıktan nizâma sokma" hükmü, bizzat kendi aralarında tezahten teşkil ederler. Ayrıca, Eflâtun burada (hattâ öteki eserlerinde de) Tanrı ta'birinden ziyâde sık sık "tanrılar" ta'birini kullanır. Bu da bizi Şehristânî'nin bu birkaç umûmî hükmünün Kanunlara ne kadar uyabileceği, daha doğrusu bunların doğrudan doğruya Kanunlar'dan alınmış olup olmayacağı hususunda şüphelere sevketmektedir. Aslında bu birkaç hüküm de Kanunlar'ın muhtevâsının binde birini bile teşkil etmez.

Görülüyor ki Kanunlar'ın muhtevâsı ile ilgili olarak kaynaklarımızda nakil ve ifâde edilen bilgiler, büyük bir yekûn tutan bilgiler değildir. Aksine, bu büyük eserin kıyısından, köşesinden koparıp alınmış birkaç parçadan, bölük börtük şeylerden ibârettir. Üstelik bunların isnâdedildikleri kitabın aslına uygunluk-

ları ve doğrudan doğruya oradan alınmış buldukları da söylenemez. Bir kısmının ise Kanunlar'da bulunmadığı kesindir.

Şuhalde, "İslâm kaynakları Kanunlar dialogundan söz ediyor, onun adını sık sık anıyor" tarzındaki bir görünüşe kapılarak bu eserin İslâm Dünyâsında tam olarak tanındığı ve burada büyük akisler uyandırdığı hükmüne varmak, böyle bir sonuç çıkarmak ne derece yerinde ve isâbetli olur? İşte, bize göre, bu metod, yalnız Eflâtun'un değil, te'sirinden söz edilen her filozofun ve hattâ her ifim adamının bütün eserlerine tatbik edilmelidir. Bu mevzûda, bu yolla ancak doğru ve kesin sonuçlara varılabilir.

Bu bölüm bürçük iktibasların dışında acabâ, İslâm Dünyâsında, Kanunlar dialogunu daha geniş çapta bilen ve tanıyan kimse yok mudur? Aşağıda incelemesini sunacağımız Fârâbî'nin "Kanunların Özeti" ismini taşıyan bu eseri, bu sorunun cevâbını teskil edecektir.

Fârâbî, Eflâtun'a âid eserlerin büyük çoğunluğu üzerinde söz söylemiş, onların mevzûlarını belirtmiş, hangi hedefe yöneldiklerini, neyi ortaya koymak istediklerini açıklamış bulunmaktadır. (19) Bu eserler hakkındaki sözleri, gerek hacim, gerekse muhtevâ itibâriyle birbirinden farklıdır. Bunlar arasında sadece bir iki cümle ile ismini zikrettikleri vardır. O' bunlar içinde en geniş yeri "Kanunlar" a ayırmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Eflâtun'un Kanunlar'ı hakkında kaynaklarımızın bize en geniş ve en isabetli bilgi vereni Fârâbî olmakta ve böylece de Gazzâlî'nin; "Eski filozofların görüş ve düşüncelerini bize en iyi ve en isâbetli bir tarzda intikâl ettirenlerden biri Fârâbî'dir. " (20) hükmünü doğrular bulunmaktadır. Eğer, durum gerçekten böyleyse; Fârâbî, Batı'yı çok iyi biliyorsa, nasıl olup da o, Eflâtun ile Aristo'yu aynı kalıp içinde görmeye kalkışmıştır? Bu sorunun bir yönüne yukarda temas etmiş ve "bu, düşünce adamlarımızın hakikate bakış açısı ile ilgilidir." demiştik. Bunun ikinci yönü ise şudur: Fârâbî, gerçekten o devirlerde Batıyı bilenlerin en iyisidir. Ancak bu hüküm, o devirlere göre düşünülmesi ve bundan; "Fârâbî, Batıyı tam ve eksiksiz olarak biliyordu" neticesi çıkarılmamalıdır. İşte, incelemesini sunacağımız bu eser bize bu konuda ışık tutacak, meselenin nasıl değerlendirileceği hakkında ip uçları verecektir. Zîrâ, "Kanunların Özeti" Fârâbî'nin, Eflâtun ile ilgili olarak kaleme aldığı eserlerin en hacimli ve dolayısıyla Eflâtun'un eserleri içinde Kanunlar, bize göre, Fârâbî'nin en iyi bildiği, muhtevâsına en geniş tarzda vakıf bulunduğu bir eserdir.

Fârâbî, Eflâtun'un Kanunlar dialogu ile ilgili olarak kaleme aldığı ve "Kanunların Özeti-Telhîsü'n-Nevâmîs" ismini verdiği bu eserde, kendisinin Eflâtun'u nasıl anladığını belirterek; "Eflâtun, fikirlerini yer yer sembollerle anlatmış ol-

19- Fârâbî, Felsefetü Eflâtun.

20- Gazzâlî (Ebû Hâmid), Tehâfüt, 77

makla birlikte, zaman zaman da açık ifâdeler kullanmıştır. ” diyor. (21) Ancak, kendisi Eflâtun’un hangi ifâdelerini açık ve dış mânâları içinde aldığını, hangilerine sembolik ifâdeler olarak baktığını ve bu tarzda değerlendirdiğini belirtmeden ve fakat her iki metodu da bir arada ve aynı zamanda kullanarak Kanunlar’ı özetlemiş bulunmaktadır.

Bu özetten anlaşıldığına göre Kanunlar dialogunu Fârâbî bizzat görmüş, okumuş, değerlendirmesini de doğrudan doğruya yapmış bulunmaktadır. Ne yazık ki burada Fârâbî’nin elindeki metinlerin hangi dilde olduğunu bilmiyoruz. O, grekçeten mi, yoksa latince tercümelerinden mi faydalanmıştır, bu bizim meçhûlü müzdür. Kendisi de bu hususta herhangi bir imâ ve işârette bulunmamıştır.

Fârâbî’nin buradaki nakilleri ile elimizdeki modern baskılı Kanunlar’ın ifâdeleri birbirlerine, yer yer büyük ölçüde, paralel düşmektedir. Nitekim Fârâbî; ”O kitap bize intikâl etti. Elimize aldık, sahifelerini çevirdik, üzerinde düşündük. Görebildiğimiz, anlayabildiğimiz kadar mânâ çıkardık...” demektedir. (22) Şu var ki, bilindiği gibi, Eflâtun’un Kanunlar’ı oniki bölümden (kitaptan) meydana gelmiştir. Fârâbî ise dokuz bölüm (kitap) ele alıp özetlemiş bulunmaktadır. Öyleyse Fârâbî, eserin geri kalan üç kitabını görmemiştir. Zâten Fârâbî de meselenin az çok farkındadır ve bu hususta şüphe içinde görünmektedir; ”...bu eserden nüshaları elimize geçmeyen bölümleri kalmıştır. Eserde yer alan bölümlerin sayısı hakkında görüş ayrılıkları vardır. Bazıları bunların on, diğer bazıları ise ondört olduğunu iddiâ etmişlerdir. Ancak dile getirdiklerimizin dışında elimize geçen başka bölüm yoktur.” demektedir. (23)

Görülüyor ki Fârâbî şüphededir ve özetini verdiği kitabın kaç bölümden meydana geldiğini, kesinlikle bilmemektedir.

Ayrıca ve çok dikkate değer bir başka nokta daha vardır. Şöyle ki: Fârâbî’nin buradaki özetinde ”Yedinci Bölüm” olarak verdiği kısmın, tabii olarak, bugün elimizde bulunan Kanunlar dialogunun yedinci bölümünün karşılığı olması gerekir. Oysa, burada Fârâbî’nin özet olarak verdiği fikirlerden bir teki bile, karşılığı olması gereken Kanunlar’ın yedinci bölümünde mevcûd değildir. Buradaki ayrılığın sebebi; ”İfâdelerin sembolik olarak değerlendirilmiş olmasıdır.” denebilir. Çünkü, iki kaynağın, aynı sayıyı ünvan olarak almış bulunan iki bölümü, işledikleri mevzû bakımından birbirinden tamâmiyle ayırır. Fârâbî’nin özet; kanun sahiplerinin gerçekleştirmesi gereken tezkirelerden, tezkirelerin ortaya çıkış tarzından ve zamanından, kanunun değişme özelliğinden söz eder.

Kanun ve tezkirelerin ifâdeleri üzerinde durur. Mânâ ve muhtevâ itibâriyle ifâdelerin uslûbundan ve burada kullanılacak kelimelerin mâhiyetinden, kanunları

21- Fârâbî, Kanunların Özeti, 4 (10-21)

22- Fârâbî, Kanunların Özeti, 43 (5-10)

23- Fârâbî, Kanunların Özeti, 43 (10-13)

insanlara güzel göstermenin yollarından, metin ve tezkirelerin muhafaza edilmesinden ve bunun zarûretinden, yeni gelen bir kanun adamının eskiye karşı ta-kinması gereken tavrın mâhiyetinden, kanunun değışebilir özelliği ile kanunların tabii ve değışmez taraflarından bahseder. (24)

Buna karşılık, modern neşriyle elimizde bulunan ve yirminci asrın süzgecinden geçmiş olan KANUNLAR'ın yedinci bölümünde ise; bir anne ve bir babadan doğan çocuklar ve onların terbiye edilip yetiştirilmesine âid (VII/788a) meseleler ele alınır. Halkın gözünden kaçan ufak tefek şeylerle kanun sahiplerinin ilgilendiği küçük hâdiselerin ahlâk üzerinde kötü te'sir yapacağı, dolayısıyla bunun devletler için kötü durumlar yaratacağı; bir yandan suç yollarının açılmasına, öte yandan da kanunların bozulmasına sebep olacağı (VII/788b) noktasından hareketle bunun bir rûh ve beden terbiyesini zarûri kıldığı (VII/788c) belirtilerek çocuk terbiyesi üzerinde durulur. Bunun önce bedenle ilgili olanları (VII/788d), daha sonra da rûhu alâkadar edenleri (VII/790a...) gözden geçirilir. Dört ilâ yedi yaş arasındaki kız ve erkek çocukların durumu (VII/793d...), yedi yaşındaki kız ve oğlan çocuklarının farklı olacak öğrenimleri (VII/794c...), incelenir. Eğitim ve terbiyeye tesirleri açısından korolara (VII/800b....), şâirlere (VII/801a), kasîde ve ilâhîlere (VII/801 e...), kadın ve erkeğe has olan müziğe (VII/820 d...), ferdin günlük hayâtına (VII/806 d...) zihnin geliştirilmesi için verilmesi gerekli olan ilimlere (VII/817d...) uzanan bahisler, av meseleleri (VII/822d) ile son bulur.

Görülüyor ki elimizdeki modern neşirli Kanunlar'ın yedinci bölümü ile Fârâbî'nin bize Kanunların Özeti olarak verdiği bilgiler arasında bir benzerlik, bir yakınlık bulunmamaktadır. Ayrıca, Fârâbî'nin burada bize naklettiği fikirler, Kanunlar'ın yedinci bölümü bir yana, öteki bölümlerinde ve hattâ Ellâtun'a âid eserlerin herhangi birinin herhangi bir yerinde de mevcûd değildir. Şu halde akla gelecek tek ihtimal, kanâatimizce, şudur: Fârâbî, ne olduğu ve kime âid bulunduğu bilinmeyen bir risâleyi, Kanunlar'ın yedinci bölümü sanmış ve bunu aslının yerine koyup özetliyerek sunmuş, daha doğrusu kendisine yanlış olarak intikâl etmiş bulunan böyle bir risâleyi, seçip ayıklama imkânı bulamıyarak hatâyı aynı şekilde kendi okuyucusuna aktarmış bulunmaktadır.

Sonuç şu ki: Fârâbî, oniki bölümden teşekkül etmiş olan Kanunlar dialogunu, verdiği özete göre, dokuz bölümünü tanımış ve görmüştür. Son üç bölüm ise eline geçmemiştir. Yedinci bölümün yerine, karşılığı olmayan, başka bir risâle koymuş olduğundan kitabın yedinci bölümünün aslı da tanınmamış ve böylece eserin dört bölümü Fârâbî'nin meçhûlü kalmış, dolayısıyla de o, oniki bölümlük kitabın sekiz bölümünü (2/3'ünü) tanımış, geri kalan dört bölümden (1/3 ünden) habersiz kalmış bulunmaktadır.

Yukarda da belirttiğimiz gibi Fârâbî, kitabı bize özet olarak vermekte ve kendine göre seçimler yaparak bölümler içinde; (başta, ortada, sonda...) bulunan bir çok fikirleri atmakta ve atlamaktadır. Dolayısıyla burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Fârâbî'nin atladığı fikirler, gerçekten onun lüzum ve ihtiyaç duymadan atlayıp attığı fikirler midir? Yoksa, asıl metin elinde bulunmadığı için bize "atlanmış" intibâını veren fikirler midir? Buna kesin olarak cevap vermek imkânına sâhip değiliz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi ilim ve düşünce adamlarımız içinde Batı'ya en iyi bilenlerin başında Fârâbî gelmektedir. Fârâbî ise Eflâtun'a âid eserler arasında en geniş yeri Kanunlara vermiş, buna ayrı bir eser tahsis ederek onu bize geniş bir özet hâlinde intikâl ettirmiş bulunmaktadır. Batı'ya en iyi bilen fikir adamlarımızın en iyi bildiği ve bizzât kendisi "onun tamamını aktarıyorum" diyerek bize intikâl ettirdiği bir eser, asıl eserin onikide sekizini, başka bir ifâdeyle üçte ikisini teşkil etmektedir. Öyleyse hemen akla şu soru geliyor: Acabâ, yine bizzât Fârâbî'nin "Eflâ)tun'un" diyerek bize bir iki cümle ile tanıttığı öteki eserler hakkında kendisinin gerçek bilgisi nedir? Yâni o, "tam" dediği eserin ancak üçte ikisini tanıyor, "tam" demediği eserin kaçta kaçını tanımaktadır? Ya bu eserler karşısında Fârâbî'ye kıyasla, öteki kaynaklarımızın durumu nicedir? Fârâbî'nin Batı karşısındaki bu durumu, Batı'dan söz eden diğer ilim ve fikir adamlarımızla karşılaştırılırsa ortaya çıkacak durum ve nisbet ne olur?

İşte Batı (Yunan) Felsefesinin İslâm Felsefesi üzerindeki te'sirini; bu te'sirinin dozunu ölçmenin ve anlamının sağlam ve şaşmaz bir ölçüsünü, sanırız, vermiş bulunuyoruz.